

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ОСНОВА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

© Грень Н. М., 2015

Розглянуто розуміння поняття справедливості. Комплексно філософсько-правові ідеї та погляди мислителів щодо категорії “справедливість” узагальнено у три етапи: антична філософсько-правова думка, представники школи “природного права” та сучасне розуміння справедливості. Акцентовано увагу на тому, що ця категорія є невід’ємною від права.

Ключові слова: справедливість, право, природне право, рівність, справедливий суд.

Н. М. Грень

СПРАВЕДЛИВОСТЬ КАК ОСНОВА ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВЫЙ СУД

Рассмотрено понимание понятия справедливости. Комплексно философско-правовые идеи и взгляды мыслителей по категории “справедливость” обобщены в три этапа: античная философско-правовая мысль, представители школы “естественного права” и современное понимание справедливости. Акцентируется внимание на том, что эта категория является неотъемлемой от права.

Ключевые слова: справедливость, право, естественное право, равенство, справедливый суд.

N. M. Gren

JUSTICE AS THE BASIS RIGHT TO JUSTICE COURT

In the article the understanding of justice. The complex philosophical and legal ideas and views on the category justice thinkers summarized in three stages: ancient philosophical and legal thought, representatives of the school of “natural law” and a modern understanding of justice. The attention that this is an essential category of rights.

Key words: justice, law, natural rights, equality, fair trial.

Постановка проблеми. Питання критеріїв оцінки права, держави та правових явищ завжди були актуальними. Людство вважає таким основним критерієм справедливості, яка “визначається як поняття моральної свідомості, що характеризує захід впливу та вимоги прав і благ особистостей або соціальної спільноти, міру вимогливості до особистості, правомірність оцінки економічних, політичних, правових явищ дійсності і вчинків людей, а також їх самооцінки” [1, с. 13].

Проблема справедливості суду є комплексною. Вона передбачає незалежність судової влади, загальну державну політику, міжнародні стандарти правосуддя, належність правового регулювання та багато іншого. Проте необхідно зрозуміти, що ж містить поняття “справедливість”? Справедливість виступає моральною та філософською категорією. Проте в правовому полі, імплементуючись у правові та державницькі явища, справедливість отримує особливі прояви. “Феномен справедливості є одним із найбільш істотних факторів, що визначають процеси кроскультурного, міжконфесійного й міжнародного спілкування у житті світової спільноти” [2, с. 102].

Метою цієї статті є дослідження поняття справедливості як основного чинника права людини на справедливий суд. Для цього автор ставить два завдання: визначити розуміння справедливості в світоглядних ідеях мислителів що дає можливість визначити основні константи цього явища та визначити роль справедливості в контексті судової влади.

Стан дослідження. Проблему розуміння та прояву справедливості як філософсько-правової категорії та її вплив на право і правову систему окремої держави розглядали достатньо науковців. Особливо, на нашу думку, слід відмітити доробки З. А. Добош, О. В. Гришук, А. А. Козловського, С. И. Максимова, С. Сливки та інших. Проте, актуальним залишається розуміння справедливості через призму формування та реалізації розуміння права на справедливий суд.

Виклад основних положень. Первинні артефакти розуміння справедливості можна знайти в міфологічних, де зі справедливістю ототожнюють богиню правосуддя (Феміду), яка, маючи пов'язку на очах, повинна ставитися до всіх однаково, а терези в її руках відображають розуміння її рішення як зваженого і мудрого.

Античні мислителі широко досліджували цю категорію. Давньокитайський філософ Конфуцій також визначав міру справедливості залежно від попереднього діяння, вказуючи, що “Плати за зло по справедливості, а за добро плати добром” [3, с. 95]. Для реалізації цієї категорії необхідно дотримання ритуалів: “Благородний муж вбачає в справедливості неприкрашену суть. Ритуали використовуються, щоб втілити її у вчинках, покірливість – щоб дати їй проявитися, а щирість – щоб досягнути в ній досконалості. Благородний муж саме такий!” [3, с. 101].

У Давній Греції здійснювався аналіз через природний пошук справедливого начала. Геракліт вважав, що цим началом є логос, тобто божественний світовий порядок, що досягає ідеалу. Він здійснює керівництво Богами і людьми, саме божественний логос визначає божественну справедливість, оскільки “для Бога все є справедливим, прекрасним і добрим, тоді як люди одне вважають справедливим, а інше – несправедливим” [4, с. 156].

Демокріт виділяє природні і штучні утворення, до останніх відносить як державу, так і всі її органи, суспільство. Ці штучні органи повинні намагатися досягти рівня природніх, в протилежному разі “Несправедливим є те, що суперечить природі” [5, 159]. Вчинки і дії штучних, людських органів мають містити природну справедливість.

Піфагорійці пропонували трансформувати особисте і суспільне життя за природними ідеями справедливості. Справедливість має дорівнювати, за уявленнями старогрецьких мислителів, співмірності, саме вони сформуливали постулат, що “справедливе полягає у відплаті іншому рівним” [6, с. 91].

Найвідоміший давньогрецький філософ Арістотель, крім рівномірності, до поняття справедливості додає ще законність: “Поняття “справедливість” означає в один і той же час як законне, так і рівномірне, а “несправедливість” – протизаконне й нерівне” [7, с. 245–246]. Законність проявляється через дотримання закону, а справедливість через дотримання тільки справедливого закону, і вважає при цьому законним відмову від дотримання несправедливих законів. Тобто ототожнює закон і справедливість в ідеалі.

Він розмежовує види справедливості на політичну і особисту. Ці види обумовлюються природними законами і без неї не може бути публічної сфери, держави та людини. Це основа існування всього суспільства. “Справедливість – це така чеснота, в силу якої кожний володіє тим, що йому належить” [8, с. 46]. Справедливість зумовлює правду.

Продовжує і розширює їх погляди Епікур, вказуючи, що справедливість нікчемна без людських відносин, і отримує значення тільки через дію, спілкування між людьми. “Справедливість, яка походить від природи, являє собою угоду про корисне – з метою не шкодити один одному й не зазнавати шкоди. Для кожного місця й часу є власна справедливість, власне природне уявлення про неї. Загальним для всіх мінливих “справедливостей” є те, що вони являють собою, по суті, угоди про загальну користь для учасників відносин” [9, с. 349]. Своєю чергою, Епікур у формулу справедливості вносить чинник корисності для суспільства та людей. Вона проявляється у задоволенні їх потреб. Закон є тільки зовнішньою формою справедливості, її виразником, тому є справедливим тільки якщо корисний для суспільства.

Представник давньоримської філософії також визначав природне, а не людське походження права, яке повинно містити природню справедливість. “Якщо б права встановлювались веліннями народів, рішеннями керівних людей, вирокami суддів, то існувало б право займатися розбоєм, перелюбом, право пред’являти фальшиві заповіді, за умов, що ці права могли бути схвалені голосуванням або рішенням натовпу” [10, с. 60]. Справедливість не дає змоги праву творити зло, порушувати принцип рівності та природній розподіл речей, природній світоустрій. Закони є справедливими та істинними якщо встановлюють рівність та відповідають природі.

Згодом ідея справедливості знаходить своє відображення в представників школи “природного права”.

Представники цієї школи визначали право через природні права людей, при цьому справедливість вбачали в ідеалі, яка призводить до поваги закону. Так, Г. Гроцій в широкому розумінні ототожнював право зі всім, що не суперечить справедливості [11, с. 234], а якщо щось їй суперечить, то це є ганебно. Походження права як справедливості Г. Гроцій знаходить у природі людини як розумної істоти, а не у волі нормотворця чи певної суспільної впливової групи. “Суспільною чеснотою” є справедливість, яка продовжується у рівноправності.

У межах цієї доктрини природне право вже не виходить від Бога, але від громадської природи людини, та людський розум дає можливість затвердитися принципам всезагального та незмінного природного права, він створює правила, незалежні від епохи та від конкретної цивілізації, правила позбавлені будь-якої гнучкості [12, с. 44].

Ідею справедливості за Локком слід шукати в людській природі. Людина в природному стані “володіє необмеженою свободою розпоряджатися своєю особистістю і власністю”, але при цьому їм управляє закон природи – розум, який “вчить всіх людей” не завдавати шкоди життю, здоров’ю, свободі чи власності інших [13, с. 264, 265]

Розуміння справедливості Ж.Ж. Руссо також визначається через природну рівність людей, він наголошує на спільності всіх земних благ і рівному їх розподілі. Спільна воля людей формується як результат угоди між ними і є виразником універсальної справедливості. Спільна воля передбачає “повне відчуження кожною особистістю всіх своїх прав на користь спільноти... з почуттям глибокої моральної відповідальності й колективізму” [14, с. 161], тобто відмова від частини приватного на користь колективного – це є справедливість у суспільстві. Основою будь-якої законної влади серед людей можуть бути лише угоди. “Безсумнівно, – писав Руссо, – існує всезагальна справедливість, яка походить від розуму, але ця справедливість, щоб бути прийнятою нами, повинна бути взаємною... Необхідні, отже, угоди та закони, щоб об’єднати права та обов’язки і повернути справедливість до її предмета” [15].

Англійський філософ Девід Г’юм заперечує якість інше походження справедливості окрім людського відчуття. Це, на думку мислителя не є якість природні незмінні універсальні ідеї, я відповідають тим умовам соціального середовища в яких перебувають особи: “Справедливість виникає з домовленості між людьми, і вона має стати засобом проти деяких незручних тей, які виникають через збіг певних якостей людського духу з деякими ситуаціями зовнішніх об’єктів. Такими якостями людської душі є егоїзм і обмежена щедрість, а ситуації зовнішніх об’єктів – їхня плінність і мала кількість порівняно з потребами й бажаннями людей” [16, с. 440–442].

Справедливість є позаісторичною категорією, що зумовлює той факт, що її досліджували мислителі різних епох. Наші сучасники також не оминули цю правову проблему. Найяскравішими представником є Дж. Ролз, який в праці “Теорія справедливості”, де комплексно обґрунтовує роль справедливості в сучасному житті. Дж. Ролз пов’язує справедливість з чесністю, рівністю людей і з належністю соціальних інститутів: “Справедливість – це перша чеснота суспільних інститутів, точно так само як істина – перша чеснота систем думки. Теорія, як би вона не була елегантна і економна, повинна бути відкинута або піддана ревізії, якщо вона не істинна. Подібним же чином закони та інститути, як би вони не були ефективні і успішно влаштовані, мають бути реформовані або ліквідовані, якщо вони несправедливі. Кожна особистість має заснованої на справедливості недоторканністю, яка не може бути порушена навіть процвітаючим суспільством. З цієї причини справедливість не допускає, щоб втрата свободи одними була виправдана великими благами

інших. Недозволено, щоб позбавлення, вимушено випробовувані меншістю, перевищував більшою сумою переваг, якими насолоджується більшість” [17]. На його думку, сучасне суспільство повинно бути упорядкованим, якщо забезпечує потреби громадськості і обов’язково регулюється на основі ефективного втілення концепції справедливості. Суспільство повинно мати однакові принципи справедливості і інститути держави та суспільства створені, щоб їх задовольняти. Жодна форма інституційного виміру суспільного життя немає право на буття, якщо вона порушує принципи справедливості, недоторканість окремої людини, її незалежність від несправедливих проявів соціальних інститутів є першоосновою в суспільстві, яке хоче процвітати.

Справедливість не допускає, щоб втрата свободи одними громадянами була виправдана великими благами інших. Права, що гарантуються справедливістю, не можуть підлягати політичній кон’юнктурі.

Дж. Ролз узагальнив і конкретизував проблему справедливості, увівши два її принципи: по-перше, кожна людина повинна мати стільки прав і свобод, як і будь-яка інша; по-друге, соціальна та економічна нерівність має бути корисною для інших і, водночас сприяти максимальній відкритості в суспільстві [18, с. 102].

Також, цінність ідей Дж. Ролза в тому, що на основі справедливості відбувається соціальна угода, і саме вона як універсальна, загальна категорія є первинною вихідною умовою договору у всіх сферах суспільного життя. Ролз з’ясовує сутність справедливості через сутність соціальної політики і соціальної системи. “Головна проблема розподільної справедливості, – вважає він, – вибір соціальної системи” [19, с. 14].

Представник сучасної ліберально-юридичної концепції права В. Нерсесянц визначає справедливість через первинну правову основу. Тісно пов’язує науковець право та справедливість, оскільки тільки в тандемі вони можуть нормально розвиватися, проте існувати окремо – ні. Справедливість у праві формує правильність, вірність, узагальнену правомірність. Справедливість як категорія не є моральною, філософською чи релігійною, а першочергово правовою, оскільки навіть етимологічний аналіз пов’язує їх взаємозв’язок (слова “justitia” з лат.: “справедливість”, “правосуддя”, похідне від “jus” з лат.: “право”). Він стверджує, що “справедливість – категорія й характеристика права. Більше того, лише право і справедливе” [20, с. 28]

Українська правова школа сучасності також внесла значну роль у розуміння справедливості та права. Розуміє справедливість через права людини А. Козловський : “Справедливість – це завжди суб’єктивність, вона розуміється передусім як проекція власних інтересів. Навіть загальні інтереси, нав’язуванні суб’єкту, не сприймаються ним як справедливі, якщо суперечать його особистим інтересам” [21, с. 11]. Такого ж спрямування ідеї С. Максимова: “Певний суспільний лад може бути визнаний справедливим не тому, що він “наш”, а тому, що він захищає наші права і свободи, виступає гарантом їх існування” [22, с. 279]. Крім того, С. Максимов виокремлює суттєвість формальної справедливості, яка полягає у послідовному (тобто неупередженому, об’єктивному) застосуванні правил” [22, с. 282] яка сама по собі не створює ідеал, але хоча б наближає правові відносини до нього. О. Гришук стверджує, що “Справедливості ж, як основній правовій цінності належить визначальна роль у розумінні права, побудови його інститутів у формулюванні вимог, що ставляться перед правовим регулюванням відносин у сучасному суспільстві. Відповідно процес конвергенції справедливості права здатний виступити гарантією ефективності права, а отже, підтвердити його цінність як найбільш дієвого соціального регулятора” [23, с. 269].

Висновок. Справедливість як універсальна категорія цікавила мислителів на всіх етапах людської історії. Всі наукові теорії, погляди, уявлення, доктрини та концепції нами узагальнено у три етапи.

Перший етап – антична філософсько-правова думка. Проаналізоване дає нам можливість сформулювати основні постулати античної філософської думки, які вплинули на розуміння справедливості в сучасний період: справедливість має природню, не людську природу; становить онтологічну основу закону та праву; вміщує критерій рівності для всіх та корисності для суспільних відносин; проявляється у дії та відносинах між людьми; становить основу людського існування та розвитку.

Другий етап – ідеї мислителів епохи Просвітництва прогресивно відмежують божественне походження права та вважають, що справедливість міститься в природі самої людини, де розум є її основним благом, доводять право рівності людей.

Третій етап – сучасники виводять справедливість на якісно новий рівень, не шукаючи її виключно в людській чи божественній природі. Справедливість набуває соціального змісту. Не тільки відносини між людьми, але й соціальні інститути, органи публічної влади, посадові особи при виконанні функцій держави мають бути справедливими. Вони позиціонують справедливість через реалізацію процедурної діяльності, вимог формальної справедливості та доводять пов'язаність та нероздільність справедливості та права. Саме справедливість визначає мету права, виявляє його сутність формує образ права та забезпечує виконання призначення права.

1. Бербешикіна З. А. Справедливость как социально – философская категория / З. А. Бербешикіна. – М.: Мысль, 1983. – 358 с. 2. Дзьобань О. П. Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену [Електронний ресурс] / О. П. Дзьобань, Є. М. Мануйлов // Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2015. – № 1. – С. 102–113. 3. История философии: [энциклопедия]. – М.: Интерпрессервис; Книжный дом, 2002. – 1376 с. 4. Дробышевский С. А. История политических и правовых учений: основные классические идеи: учеб. пособие / С. А. Дробышевский. – 2-е изд., доп. – М.: Норма, 2007. – 591 с. 5. Материалисты Древней Греции. – М.: Политиздат, 1955. – 240 с. 6. Маковельский А. О. Дсократики / А. О. Маковельский. – Казань: Изд-во Голубева, 1919. – Ч. 3. – 211 с. 7. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. – Минск: Литература, 1998. – 1391 с. 8. Аристотель. Никомахова етика // Соч.: В 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 53–293. 9. Лурье С. Я. Тексты, переводы, исследования / С. Я. Лурье. – Л.: Наука, 1970. – 664 с. 10. Цицерон. Диалоги о государстве. О законах / Цицерон; изд. подгот. И. Н. Веселовский, В. О. Гореништейн, С. Л. Утченко. – М.: Наука, 1966. – 224 с. 11. Гроций Г. О праве войны и мира: Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Гуго Гроций; пер. с лат. А. Л. Саккетти; вступ. ст. А. Л. Саккетти, А. Желудкова. – М.: Науч.-изд. центр “Ладомир”, 1994. – 867 с. 12. Бержель Ж.-Л., Общая теория / под общ. ред. В. И. Даниленко: пер. с франц. – М.: Издательский дом NOTA VENE. 2000. – 576 с. 13. Locke, *Second Treatise II*, 6; [Локк, 1988а: С. 264–265]. 14. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре: трактаты / Ж.-Ж. Руссо. – М.: Канон-пресс поле, 1998. – 415 с. 15. История политических и правовых учений: краткий курс / под. ред. В. С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2000. – 352 с. // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://bibliograph.com.ua/istoria-politicheskikh-i-pravovykh-ucheniy-2/index.htm> 16. Г'юм Д. Трактат про людську природу: Спроба запровадження експериментального методу міркування про об'єкт моралі / ред. та передм. Е. К. Моснера; пер. з англ. П. Насади. – К.: Вид. дім “Всесвіт”, 2003. – 552 с. 17. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://kant.narod.ru/rawls.htm>. 18. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз; пер. з англ. О. Мокровольский. – К.: Основы, 2001. – 822 с. 19. Rawls I. *Theory of Justice* / I. Rawls. – Oxford, 1972. – 514 s. 20. Нерсесянц В. С. Философия права Гегеля / В. С. Нерсесянц. – М.: Юрист, 1998. – 350 с. 21. Козловський А. А. Справедливість як гносеологічний принцип права / А. А. Козловський // Ерліхівський збірник. Вип. 3. – Чернівці: ЧНУ, 2002. 22. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монография / С. И. Максимов. – Харьков: Право, 2002. 23. Гришук О. В. Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект: [монографія] / О. В. Гришук, З. А. Добош. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – 268 с.